Joanna KUĆ

PRZYDOMKI SZLACHECKIE JAKO JEDEN ZE SPOSOBÓW IDENTYFIKACJI SZLACHTY Z PARAFII TRZEBIESZOWSKIEJ W 2. POŁ. XVII W.

Wśród siedemnastowiecznych mian szlacheckich typowymi i najczęściej spotykanymi nazwiskami były nazwy z przyrostkiem *-ski*. Od wieku XVI nazwiska[1] utworzone od nazw miejscowości, zakończone sufiksami: *-ski*, *-owski*, *-ewski*, *-ec(s)ki*, *-(s)ki*, *-eński*, *-iński/-yński*, wyjątkowo *-ański*, zaczęły wypierać z użycia wcześniej stosowane analityczne określenia odmiejscowe takie, jak: Nicolaus de Kalisz, Bartosz z Wroczlawya[2]. Typową postacią nazwiska szlacheckiego stała się nazwa przymiotnikowa odmiejscowa na *-ski*, z wariantami tego sufiksu, oparta na relacji przynależności obiektu (danego człowieka) do innego obiektu (miejscowości). Nazwiska na *-ski*, występując obok imienia, tworzą szczególnego rodzaju grupę nominalną. Z syntaktycznego punktu widzenia są rzeczownikami o funkcji proprialnej, zachowały jednak do dziś odmianę przymiotnikową.

W 2. poł. XVI w. odmiejscowe nazwiska na *-ski* uzyskały całkowitą dominację wśród mian szlacheckich, stając się symbolem szlacheckiego pochodzenia, pozycji polityczno-społecznej, a także wyznacznikiem kultury szlacheckiej. Jako nazwiska społecznie lepsze, w przeciwieństwie do nazwisk odapelatywnych, były wzorem dla klas niższych, mieszczan i chłopów[3].

Większość antroponimów z formantem *-ski*, które można znaleźć w XVII-wiecznych trzebieszowskich księgach parafialnych[4], to nazwi-

---

[1] Termin *nazwisko* w odniesieniu do XVI-wiecznych nazw osobowych jest pojęciem nieścisłym, ponieważ ówczesne miana nie miały jeszcze wszystkich cech nazwiska takich, jak dziedziczność w obrębie jednego rodu czy rodziny oraz niezmienność. Brakuje jednak terminu, który byłby wygodny w użyciu i oznaczałby *protonazwisko*.

[2] Por. Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 38.

[3] Tamże, s. 96–99.

[4] Księgi parafialne z Trzebieszowa: *Liber copulatorum* i *Liber baptisatorum* datowane są na 2. poł. XVII w. Z początku XVII w. zachowały się nieliczne, pojedyncze karty księgi metrykalnej.

ska utworzone od nazw wsi, niekiedy miast, położonych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej, zwłaszcza w ziemi łukowskiej. Jak podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*[5], w – istniejącej od 1430 r. – parafii trzebieszowskiej, mieszkała przeważnie drobna szlachta, notujemy jej obecność m.in. we wsiach: *Szaniawy, Krasusy, Płudy, Wierzeyki, Kurów, Karwów*, z których wyszły liczne rody: *Szaniawskich, Karwowskich, Kurowskich, Wierzeyskich, Krasuskich.*

Obecność w dokumentach źródłowych z Trzebieszowa znacznej liczby nazw z formantem *-ski* jest potwierdzeniem silnych osadniczych wpływów mazowieckich w ziemi łukowskiej w XIV i XV w. Na Podlasiu, jak podaje Wiśniewski, istniały wsie drobnej szlachty pochodzenia mazowieckiego, ruskiego i tatarskiego, wsie chłopskie w dobrach królewskich oraz kościelnych pochodzenia polskiego, ruskiego lub litewskiego, wsie miejskie zwane przedmieściami, a także osady młyńskie i puszczańskie[6]. Drobną szlachtę[7] z południowych ziem mazowieckich, zwłaszcza liwskiej, warszawskiej i czerskiej pędził na wschód głód ziemi wypływający z przeludnienia i rozdrobnienia ich fortun[8]. Osiedlała się ona na pogranicznych obszarach woj. lubelskiego i sandomierskiego, głównie w ziemi łukowskiej. Jak podkreśla W. Smoleński[9] – właśnie ziemią łukowską posuwała się kolonizacja drobnej szlachty na Ruś Czerwoną, a „pas wschodni ziemi łukowskiej... usiany był mnóstwem gniazd drobnoszlacheckich..."[10]. O tym, jak gęsto rozsiane były zaścianki szlacheckie, świadczy duża liczba nazw rodowych występująca w dokumentach trzebieszowskich. Są to m.in.: *Szaniawy, Celiny, Zembry, Wierzeyki, Tęczki, Salomony, Dębowierzchy, Gołowierzchy, Wylany, Popławy,*

---

[5] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880.

[6] Por. J. Wiśniewski, *Rozwój osadnictwa na pograniczu polsko-rusko-litewskim od końca XIV do poł. XVII w.*, „Acta Baltico-Slavica", t. 1., Białystok 1964, s. 130–134.

[7] Warstwa drobnoszlachecka nie była jednolita. Podstawową i najliczniejszą jej grupę stanowiła szlachta *zagonowa*, zwana także szlachtą *zagrodową, zaściankową, szaraczkową, chodaczkową, kapotową, siermiężną, bosą, parcianą, łykową, drążkową* i *okoliczną*; por. M. Biernacka, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu. Tradycje historyczne a współczesne przemiany*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966, s. 9–10.

[8] Tamże, s. 33.

[9] W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 128.

[10] W. Grabski przyjął dla całego obszaru Mazowsza i Podlasia liczbę 22% ludności drobnoszlacheckiej, dla ziem Wielkopolski określił ją na 10%, podaję za: M. Biernacka, op. cit., s. 38.

Krasuse/-y, Swiercze, Płudy, także dwuczłonowych: *Szaniawy-Matyse, Krasuse-Zembry, Krasuse-Wólka, Szaniawy-Poniaty, Szaniawy-Xary*. Badania archeologiczne kurhanów i resztek osad dowodzą, że już w X–XIII w. wschodnie tereny Polski zamieszkiwała ludność ruska, a od XII w. ścierały się tu ze sobą różne elementy osadnicze: jaćwieskie, ruskie, litewskie i inne[11]. Do dzisiaj w nazwie wsi *Ruska Wola*, należącej do dawnej parafii trzebieszowskiej, zachował się przymiotnik świadczący o pochodzeniu dawnych osadników. Tak więc, zróżnicowane pod względem społecznym i etnicznym osadnictwo było jednym z czynników, które wpłynęły na charakter XVII-wiecznego nazewnictwo osobowego badanego terenu.

W parafii trzebieszowskiej było zatem wiele wsi drobnoszlacheckich, których mieszkańcy używali jednego, wspólnego nazwiska o charakterze dzierżawczo-przymiotnikowym na *-ski*, wywodzącego się od nazwy osady szlacheckiej, np. w *Celinach* mieszkali *Celinscy*, w *Krasusach – Krasuscy*, w *Wierzeykach – Wierzeyscy*, w *Wysokinach – Wysokinscy*, w *Szaniawach – Szaniawscy*[12]. Taka sytuacja implikowała konieczność precyzyjniejszego określenia osoby nominowanej dodatkowym antroponimem, aby odróżnić ją od innych nosicieli tego samego nazwiska na *-ski*. W przypadku mężczyzn była to najczęściej nazwa odapelatywna lub patronimiczna, w przypadku kobiet szlachcianek – andronim lub patronim. Tego typu identyfikacje były częstym sposobem nominacji w zaściankach drobnej szlachty, gdzie wszyscy mieszkańcy nosili jedno nazwisko[13].

W polskiej literaturze onomastycznej znaczenia terminów przydomek i przezwisko często pokrywają się[14]. Nieprecyzyjność definicji

---

[11] Por. J. Wiśniewski, op. cit., s. 130–134.

[12] Ową współzależność nazw miejscowości i nazwisk rodów ilustruje dla terenów Podlasia w XVI w. A. Jabłonowski, *Podlasie*, t. 3, Warszawa 1909, s. 58–59.

[13] Por. E. Breza, *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1978.

[14] W literaturze onomastycznej terminy *przydomek* i *przezwisko* są niejednokrotnie synonimami, traktuje się je także jako wyrazy bliskoznaczne; por. J. S. Bystroń, *Nazwiska polskie*, Warszawa 1993, s. 74–75; J. Matuszewski, *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź 1975. Na nieprecyzyjną definicję *przezwiska* zwraca uwagę m.in. T. Skulina, *Funkcje przezwisk w systemie antroponimicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" XIII, 1974, s. 213–234; potrzebę odróżnienia przydomków od przezwisk zasygnalizował A. Zaręba, *Osobowe nazwy własne i ich miejsce w systemie językowym*, „Poradnik Językowy" 1979, nr 1, s. 1–12. Precyzyjnego odróżnienia przydomków od przezwisk

przydomka i przezwiska sprawiła, że umieszczano je w grupie nazw wieloznacznych lub zaliczano do przezwisk o niejasnej genezie. E. Breza, poddając analizie pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego zauważa, że w odniesieniu do materiału onomastycznego można używać terminu *przydomek* w jego starszym znaczeniu. W ujęciu historycznym jest to: „trzecie określenie (poza imieniem i nazwiskiem w dzisiejszym rozumieniu) pewnej linii genealogicznej rozrodzonej rodziny nadane w celu wyróżnienia jednej rodziny od innej, zrównania pewnej rodziny pod względem społecznym, zwyczajowo-kulturowym z innymi rodzinami lub w celu podkreślenia niemieckości rodziny"[15]. Przydomki rozpowszechnione były m.in. wśród szlachty kaszubskiej, występowały jednak jako pierwszy człon (polski lub niemiecki) właściwego nazwiska przymiotnikowego[16]. Nierzadkie są również dzisiaj wśród społeczności wiejskiej. Zdaniem A. Cieślikowej, przydomki mają prototypowe cechy nazwiska, to znaczy brak im jedynie cechy oficjalności i obligatoryjności użycia w sytuacjach oficjalnych[17].

XVII-wieczne księgi parafialne z Trzebieszowa zawierają bogatą dokumentację „nieoficjalnych nazwisk tego typu". Wśród ponad 200 dodatkowych określeń szlachty trzebieszowskiej, występujących po nazwisku rodowym na *-ski*, najliczniejszą grupę stanowią przydomki o genezie odapelatywnej (blisko 60%). Antropoleksemy te motywowane są najczęściej rzeczownikami będącymi nazwami zwierząt, np.:

Krasuski ***Pieskarz*** (od ap. *pies* SW)
Krasuski ***Wronik*** (od ap. *wrona* SW)
Kurowski ***Puscyk*** (od ap. *puszczyk*, por. *puszczać*, *puszcza*, *pusty* SW)
Szaniawski ***Ciołos*** (od ap. *cielę*, *ciołek* 'podrosłe cielę' RymN)

---

dokonała M. Biolik, *Przezwiska i przydomki ludności wiejskiej (na przykładzie wsi Andrzejki w woj. łomżyńskim)*, „Onomastica" XXVIII, 1983, s. 165–179. A. Cieślikowa zauważyła, że różnica pomiędzy przezwiskami a przydomkami dotyczy czasu ich powstania. O przydomkach można mówić wtedy, gdy pojawiły się nazwy wspólnot rodowych, rodzin i domów, a dom szlachecki dzieli się na różne przydomki, por. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków 1998, s. 177–180.

[15] E. Breza, op. cit., s. 260.

[16] Por. W. Kętrzyński, *Przydomki szlachty pomorskiej*, Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich za rok 1904, Lwów 1905, s. 39–56; podaję za J. Matuszewski, op. cit.

[17] Por. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, op. cit., s. 177–180.

Szaniawski ***Osiel*** (od ap. *osioł* pierw. *osiel* SW)
Szaniawski ***Osiołek*** (od ap. *osioł* pierw. *osiel* SW)
Szaniawski ***Wilc(z)ek*** (od ap. *wilk* SW)
Wierzeyski ***Mucha*** (od ap. *mucha* SW)
Celinski ***Łabęć*** (od. ap. *łabędź* SW, lub nazwa herbu *Łabędź/Łabęć* SSNO)
Celinski ***Wilgora*** (od ap. *wilga* 'ptak wróblowaty' SW)
Szaniawski ***Xara / Gzara*** (od ap. *giez* RymN)
Karwowski ***Kurzycha*** (od ap. *kura* SW)
Celinski ***Soyka*** (od ap. *sójka* 'ptak z rodziny krukowatych' SW)
Wierzeyski ***Mucha*** (od ap. *mucha* SW).

Niemałą grupą przydomków odapelatywnych tworzą antroponimy, które w podstawach mają nazwy roślin, np.:

Krasuski ***Derewna*** (od ap. *drzewo* SW, RymN)
Krasuski ***Strącek*** (od ap. *strąk* SW)
Kurowski ***Cebulka/Cebula*** (od. ap. *cebula* SW)
Wierzeyski ***Lebioda*** (od ap. *lebioda* 'gatunek rośliny', też 'wątły człowiek' RymN)
Wierzeyski ***Gryczka*** (gw. *grycza* 'osoba rozlazła', ap. *gryka* 'roślina pastewna' RymN)
Kurowski ***Chrzan*** (od ap. *chrzan* SW).

Do podstaw motywacyjnych tworzących dodatkowe miana szlachty w XVII-wiecznych księgach parafialnych z Trzebieszowa zaliczyć można także rzeczowniki będące nazwami wykonawców czynności, zawodów i godności społecznych, np.:

Krasuski ***Krawiec*** (od ap. *krawiec* SW)
Wierzeyski ***Cyrulik*** (od ap. *cyrulik* 'chirurg, felczer, golibroda' RymN)
Szaniawski ***Miecznik*** (od ap. *miecznik* SW)
Wysokinski ***Pisarczyk*** (od ap. *pisarz* SW)
Wysokinski ***Jułan*** (od ap. *ułan* SW).

Większość przydomków o motywacji rzeczownikowej ma formę rodzaju żeńskiego, choć używane są w odniesieniu do mężczyzn, np.:

Szaniawski ***Brodka*** (od ap. *broda* SW)
Karwowski ***Bisma*** (od ap. *bies* ?)

Karwowski ***Broda***[18] (od ap. *broda* SW)
Kurowski ***Zupa*** (od ap. *zupa* lub *żupa* 'dawna kopalnia soli', 'jednostka terytorialna' SW)
Kurowski ***Zapora*** (od ap. *zapora* SW)
Izdebski ***Słoninka*** (od ap. *słonina* SW).

Wśród przydomków o genezie odapelatywnej występują zarówno nazwy niederywowane, prymarne, np.: Szaniawski ***Zupa***, Karwowski ***Broda***, Kurowski ***Cebula***, jak i nazwy sekundarne. Wśród derywowanych przydomków odrzeczownikowych najwięcej jest nazw z sufiksami opartymi na spółgłosce *-k-*: *-ek*, *-yk/-ik*, *-czyk* oraz *-ka*, np.:

-ek:
Karwowski ***Piskorek*** (od ap. *piskorz* SW)
Wierzeyski ***Pieniązek*** (od ap. *pieniądz* SW)
Kurowski ***Tysiącek*** (od ap. *tysiąc* SW)
Szaniawski ***Osiołek*** (od ap. *osioł* SW)
Szaniawski ***Wilc(z)ek*** (od ap. *wilk* SW)
Celinski ***Spodarek*** (ukr. *spodar* 'gospodarz')
Celinski ***Kurek*** (od ap. *kur* 'kogut' SW)
Wysokinski ***Kominek*** (od ap. *komin* lub kominek SW)
Wierzeyski ***Kosiorek*** (stp. *kosior* 'pogrzebacz' RymN)

-yk/-ik:
Kurowski ***Karcyk*** (od ap. *karcz* 'pniak pozostały po ścięciu drzewa' RymN)
Kurowski ***Puscyk*** (od ap. *puszczyk*, por. *puszczać*, *puszcza*, *pusty* SW)
Krasuski ***Wronik***
Wierzeyski ***Siuchnik*** (gw. *siuchna* 'owca' SGP)
Popławski ***Czarczyk*** / ***Czarczik*** (od ap. *czart* 'diabeł' SW)
Celinski ***Gozdzik*** (stp. *gwozd*, *gozd* 'las', *gwóźdź* 'kołek', *goździk* 'gatunek kwiatu' SW)
Izdebski ***Flacik*** (od ap. *flak* 'wnętrzności' SW)
Grochowski ***Lisik*** (od ap. *lis* lub nazwy herbu *Lis* SSNO)
Wysokinski ***Gazyk*** (od ap. *gaza*, psł. **gaziti* 'brnąć, brodzić' wywoływać wstręt, obrzydzać RymN)

---

[18] *Broda* może być także nazwą herbu; por. SSNO cz. 6. *Nazwy heraldyczne*, oprac. M. Bobkowska-Kowalska, Kraków 1995.

Wysokinski ***Lusnik*** (dawn. *luśnia* 'drążek podtrzymujący drabinę wozu' RymN)

-czyk:

Grochowski ***Gruscyk*** (od ap. *grusza, grucha* SW)

Wysokinski ***Pisarczyk*** (od ap. *pisarz* SW)

Popławski ***Synowczyk*** (od ap. *syn* SW)

Krasuski ***Synowcik*** (od ap. *syn* SW).

Sufiksy oparte na spółgłosce *-k-* były w XVII wieku produktywne nie tylko w kreacji przydomków szlacheckich, pełniły również funkcję nazwiskotwórczą, tworząc formy patronimiczne. Świadczą o tym nazwiska z przyrostkami *-ek, -yk/-ik, -czyk* oraz *-ka*, licznie występujące w antroponimii historycznej i współczesnej[19]. Niektóre z wymienionych przydomków z sufiksami z podstawowym *-k-* funkcjonują do dzisiaj jako nazwiska, np.: ***Kosiorek, Kurek, Piskorek, Gryczka***[20].

W kilku przypadkach przydomki pochodzenia rzeczownikowego mają formy oboczne, np.:

Kurowski ***Cebulka / Cebula***

Szaniawski ***Osiel / Osiołek***

Moscicki ***Purgacz / Purgaczik.***

Tego typu oboczności morfologiczne, notowane wielokrotnie w trzebieszowskich źródłach, mogą świadczyć o długim okresie antroponimizacji przydomków.

Niewielką grupę przydomków szlachty z Trzebieszowa stanowią nazwy odapelatywne utworzone od przymiotników jakościowych związanych z wyglądem zewnętrznym i zachowaniem człowieka, np.:

Popławski ***Szarczyk*** (od ap. *szary* SW)

Wierzeyski ***Siwczik*** (od ap. *siwiec* od *siwy* SW)

Kurowski ***Chromik*** (od ap. *chromy* 'kulawy' SW)

Krasuski ***Chudziak*** (od ap. *chudy* SW)

Karwowski ***Cichos*** (por. ap. *cichy* lub gw. *cichosz* 'małomówny' RymN)

Krasuski ***Starus*** (por. ap. *stary* SW).

Prawdopodobnie miana te miały początkowo wartość emocjonalną

---

19 Por. B. Kreja, *Słowotwórstwo polskich nazwisk, struktury sufiksalne*, Kraków 2001, s. 70–95.

20 Por. K. Rymut, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 1–10, Kraków 1994.

ujemną ze względu na genezę odprzezwiskową. W opinii T. Skuliny, przydomki, podobnie jak przezwiska, mogły być niekiedy pozbawione zdolności charakteryzowania nosicieli[21]. Zarówno przydomki odprzymiotnikowe, jak i przezwiska powstawały z wyrazów pospolitych. Przydomki różniły się od przezwisk tym, że uległy antroponimizacji (stały się antroponimami) oraz substantywizacji (stały się rzeczownikami o funkcji proprialnej), czyli podobnie jak inne antropoleksemy mają określone znaczenie, oznaczają identyfikowane osoby, ale nic nie znaczą w sensie definicji słownikowych[22].

Z ksiąg parafialnych, poddanych ekscerpcji źródłowej, wynotowałam kilka dodatkowych nazw szlachty motywowanych wyrażeniami przyimkowymi. Szczególnie produktywnymi przyimkami były wyrazy: *na*, *przez* oraz *za*, np.:

Krasuski ***Przezdąma*** / ***Przezdomka*** (od wyraż. '*przez* / *bez domu*')

Grochowski ***Zabłotny*** (od wyraż. '*za błotem*')

Celinski ***Nakonieczny*** / ***Konieczny*** (stp. *nakonieczny* 'ostatni, znajdujący się na końcu', *konieczny* 'ostatni' RymN).

W przydomkach: Wysokinski ***Nadolik*** / ***Nadół***, Celinski ***Nakonieczny*** / ***Konieczny***, pojawiły się oboczności morfologiczne będące świadectwem ewolucji antroponimicznej zasygnalizowanej przy omawianiu nazw odrzeczownikowych.

Około 15% przydomków odapelatywnych, występujących na badanym terenie jako nazwy wyróżniające szlachtę, pochodzi od czasowników. Podstawami motywacyjnymi tych nazw są czasowniki o charakterze potocznym lub gwarowym, np.:

Karwowski ***Kwaika*** (od ap. *kwakać* 'wydawać głos podobny do głosu kaczki' SW)

Wierzeyski ***Swigon*** (por. gw. *świgać* 'rzucać, ciskać' SGP)

Celinski ***Derlacka*** (gw. *dyrlać* 'gderać' SGP)

Krasuski ***Sraczek*** (por. *srać* 'wypróżniać się' SW)

Kurowski ***Pluta*** (por. *pluć*, *pluta* 'ten, co pluje' SW)

Celinski ***Goworek*** (por. *gaworzyć*, stp. *gawor*, *gowor* 'mowa, głos' RymN)

---

[21] T. Skulina, op. cit., s. 231–234.

[22] Por. W. Miodunka, *Znaczenie nazw własnych w świetle analizy grup nominalnych współczesnej polszczyzny mówionej*, „Onomastica" XXI, 1976, s. 48–50.

Celinski ***Hroderek*** (por. *grodzić*, *gród*, im. złoż. typu *Grodzisław* RymN)

Szaniawski ***Skrzek*** (por. *skrzeczeć* 'skrzypieć, rechotać, mówić piskliwie' SW)

Szaniawski ***Smerga*** (por. *smargać*, *smergać* 'ciskać, rzucać z rozmachem' RymN)

Izdebski ***Grzęswa*** (gw. *grzęznąć* 'zapadać się' SGP)

Karwowski ***Ochnik*** (por. *ochna!* 'wykrzyknik oznaczający przywołanie', *ochnikować* 'ćwiczyć, bić' RymN)

Karwowski ***Msczek*** (por. *mścić się* lub im. złoż. typu *Mściwoj*, *Mścisław* RymN)

Wysokinski ***Zagroba***[23] (por. *zagrabić* 'wyrównać, grabiami, zagarnąć' RymN).

Wśród dodatkowych nazw szlachty zaściankowej z parafii trzebieszowskiej, typową i interesującą zarazem grupę, stanowią przydomki utworzone od imion osobowych, nazwisk, przezwisk, rzadziej etnonimów. W zabytkach poddanych ekscerpcji wyodrębniłam około 100 jednostek leksykalnych tego typu, co stanowi około 30% wszystkich omawianych nazw szlachty trzebieszowskiej. XVII-wieczne księgi parafialne z Trzebieszowa zawierają sporą grupę przydomków niederywowanych, które pochodzą od imion lub nazwisk, np.:

Krasuski ***Ulbrycht*** (por. im *Albert*, germ. *Adalbert* RymN)

Wysokinski ***Przebor*** / ***Przedbur*** / ***Przedbor*** (od im. złoż. *Przebor* RymN)

Krasuski ***Lasota*** (por. im. *Lasota* RymN)

Szaniawski ***Salamon*** (od im. *Salomon* RymN)

Celinski ***Mysław*** (od im. *Mysław* RymN)

Wysokinski ***Amin*** / ***Hamin*** (od im. muz. *Amin* SHNOB)

Celinski ***Xiena*** (por. im. *Ksenia*, ros. *Ksenija* RymN)

Krasuski ***Magdalon*** (od im. *Magdalena* RymN).

Dwie nazwy: ***Xiena*** i ***Magdalon*** poświadczają motywację matronimiczną, rzadką w historycznej antroponimii. Tylko jeden przydomek szlachecki: Karwowski ***Golian*** / ***Goliąn*** powstał od zestawienia antroponimicznego *Goły* Jan nazywającego Jana Chrzciciela.

---

[23] Nazwa *Zagroba* może być pochodzenia heraldycznego, por. SSNO, op. cit.

Zdecydowaną większość nazw występujących w badanych księgach w funkcji przydomków stanowią derywaty odojcowskie, czyli patronimika. Tworzono je w przeszłości od różnych podstaw motywacyjnych: imion (w wersji pełnej, skróconej lub hipokorystycznej), nazwisk, przezwisk i etnonimów. W źródłach z Trzebieszowa tę kategorię antroponimów tworzy aż 14 różnych formantów słowotwórczych takich, jak: *-owic(z), -ewic(z), -czyk, -ik, -ek, -yk, -ka, -uk, -ic(z), -ich, -ak. -a.*

Najbardziej charakterystyczne i licznie reprezentowane w dokumentach poddanych ekscerpcji są przydomki patronimiczne utworzone sufiksami *-ic(z), -owic(z), -ewic(z).* Tego typu struktury są częste w XVI- i XVII-wiecznej antroponimii, zwłaszcza na wschodnich obszarach Rzeczypospolitej[24]. Oto wybrane przykłady z analizowanych źródeł:

Wierzeyski ***Urbanowicz*** (od im. łac. *Urban, -us* RymN)
Krasuski ***Zonowicz*** (po. im. na *Za-* typu *Zachariasz* RymN)
Kurowski ***Markowicz*** (od im. *Marek*)
Celinski ***Walendowicz*** (od im. *Walenty*)
Celinski ***Mysławowic*** (od im. *Mysław*)
Celinski ***Michałowic(z)*** (od im. *Michał*)
Celinski ***Jacurowicz*** (por. im. złoż. *na Jacz-, Jak- / Jakub, Jaczemir* RymN)
Popławski ***Piotrowicz*** (od im. *Piotr*)
Wysokinski ***Janowicz*** (od im. *Jan*)
Wysokinski ***Tomkowicz*** (od im. *Tomasz*)
Celinski ***Jakubowicz*** (od im. *Jakub*)
Celinski ***Klimasiewicz*** (por. im. *Klemens, Klimens* i in. RymN)
Wysokinski ***Zychowic*** (od im. *Zych*)
Szaniawski ***Mikołajewicz*** (od im. *Mikołaj*)
Szaniawski ***Pęskowicz*** (por. im. na *Pę-*: *Pęcisław, Pękosław* RymN)
Celinski ***Dąbrowicz*** (por. nazw. *Dąbrowski*, herb i n. m. *Dąbrowa*).

Równie produktywnym sufiksem, jak *-ic(z), -owic(z), -ewic(z),* okazał się formant deminutywno-patronimiczny *-ik/-yk* oraz jego nowsza, rozszerzona postać *-czyk.* Tworzył on derywaty od nazwisk lub imion ojców, rzadziej etnonimów, np.:

---

[24] Por. E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska, *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich XV–XIX w.*, Warszawa 1998.

Wierzeyski ***Janik*** (od im. *Jan*)
Celinski ***Olexik*** (od im. *Oleksy/*: *Aleksander* RymN)
Celinski ***Konstanczyk*** (od im. *Konstanty*)
Krasuski ***Wawrzynczyk*** (od im. *Wawrzyniec*)
Krasuski ***Adamczyk*** (od im. *Adam*)
Krasuski ***Iwanik*** (od im. *Iwan*)
Krasuski ***Bartysik*** (od im. *Baltazar*)
Kurowski ***Ruścik*** (od etn. *Rusin*)
Szaniawski ***Wawrzynczyk*** (od im. *Wawrzyniec*)
Szaniawski ***Walendzik*** (od im. *Walenty*)
Szaniawski ***Grzegorczyk*** (od im. *Grzegorz*)
Szaniawski ***Zalescyk*** (od n. os. *Zaleski*)
Popławski ***Łukascyk*** (od. im. *Łukasz*)
Wysokinski ***Augustynik / Jagustinik*** (od im. *Augustyn*)
Wysokinski ***Michalik*** (od im. *Michał*)
Wysokinski ***Krasusczyk*** (od n. os. *Krasuski*)
Celinski ***Suleyczyk*** (n. m. *Sulejów* lub im. muz. *Sulejman* RymN)
Grochowski ***Danielczyk*** (od im. *Daniel*).

Na trzecim miejscu, pod względem liczby, sytuują się odosobowe przydomki szlacheckie z sufiksami *-ek*, *-ak*. Są to również formy patronimiczne. W źródłach trzebieszowskich jest ich niewiele, np.:

Celinski ***Witek*** (por. im. *Witold*, *Wit*, *Witosław* RymN)
Karwowski ***Msczek***
Wysokinski ***Haminek*** (por. im. muz. *Amin* SHNOB)
Szaniawski ***Włodek*** (por. im. *Włodzimierz* RymN)
Szaniawski ***Klusek*** (por. im. typu *Nikolaus* lub ap. *klusek* RymN)
Szaniawski ***Błazieiak*** (od im. *Błażej*)
Krasuski ***Kozaczek*** (por. etn. *Kozak*, ap. *kozak* SW, RymN).

Pozostałe typy patronimików z formantami *-ka*, *-uk*, *-a*, występujących jako przydomki w archiwaliach z Trzebieszowa, są reprezentowane przez pojedyncze antropoleksemy, np.:

Szaniawski ***Rynda*** (por. niem. n. os. *Rind*, ta od śrwniem. *rint*, niem. *Rind* 'bydlę' RymN)
Celinski ***Marczuk*** (por. im. *Marcin*, ap. *marzec*, stp. *marczeć* 'słabnąć, chudnąć' RymN)
Celinski ***Brodka*** (por. im. *Brodzisław*, ap. *broda*, *bródka* SW)

Wysokinski *Jagiełka* (n. os. *Jagiełło* RymN)
Karwowski *Niegieła* (niem. n. os. *Niegel, Niggel* te od im. *Nicolaus* RymN).

Sam sposób tworzenia, jak i zakres funkcjonowania derywatów odojcowskich jest widoczny jeszcze dzisiaj w nieoficjalnych nazwach synów w środowiskach wiejskich. Zwyczajowe nazwania synów, jak i przydomki szlacheckie, usamodzielniły się z czasem jako nazwiska w sensie prawnym, zatracając swoje pierwotne patronimiczne pochodzenie. Należy zaznaczyć, że przydomki jako nazwy wyróżniające szlachtę na badanym terenie stanowiły także podstawę do tworzenia nazw żon oraz córek. Licznie poświadczone w źródłach identyfikacje kobiet – szlachcianek tworzono za pomocą różnorodnych formantów. W przypadku panien, patronimy powoływano do życia za pomocą sufiksów *-owna* lub *-anka*, andronimy zaś, czyli formy odmężowskie przyrostkami *-owa* lub *-ina/-yna*, np.:

Agnete ***Wysokinska Maczykowna***
Regina ***Wysokinska Przedborowa***
Marianna ***Szaniawska Ryndzina***
Joanna ***Szaniawska Kasprowiczowna***
Marina ***Karwowska Ochnikowa***
Dorothea ***Karwowska Piskorkowa***
Anna ***Wierzeyska Pieniąszkowa.***

Zebrany materiał antroponimiczny pokazuje niejako ewolucję przydomków szlachty trzebieszowskiej. W księgach poświadczone są przypadki zmiany kolejności w formule identyfikacyjnej. Nazwisko odmiejscowe na *-ski* występowało kilkakrotnie jako trzecia identyfikacja po imieniu, zaś przydomek – jako nazwa wyróżniająca – na miejscu drugim, np.:

Joannes ***Przebor*** Wysokinski
Joannes ***Starus*** Krasuski
Paulus ***Chudziak*** Krasuski
Stanislaus ***Witek*** Celinski.

W XVII-wiecznych dokumentach z Trzebieszowa nierzadko także szlachta „gubi" nazwisko na *-ski*, utożsamiające ją z innymi nosicielami tego samego nazwiska, a używa samych przydomków w funkcji nazwisk, np.:

nob. Andreas *Kurek*
nob. Albertus *Alexadrowic*
nob. Stanislaus *Andrasczak*
nob. Christopherus *Andraszek Rola*
nob. Albertus *Bosczaik*
nob. Stanislaus *Bosedayczyk*
nob. Joannes *Byzma* (por. wyżej Karwowski *Bisma*)
nob. Jacobus *Derlatka.*

Występowanie przydomków szlacheckich po imieniu oraz redukcje nazwisk odmiejscowych na *-ski* w zestawieniach antroponimicznych świadczą o potrzebie identyfikacji szlachty oraz o silnej tendencji do wyróżniania w życiu codziennym i społecznym.

Przydomki zaściankowej szlachty trzebieszowskiej, jako nazwy chronologicznie późniejsze niż imiona, nazwy odmiejscowe na *-ski* oraz przezwiska, czerpały w momencie swojego powstania z istniejących już zbiorów nazw osobowych, miejscowych i pospolitych. Najczęściej wyrazem motywującym był rzeczownik, przymiotnik lub czasownik odapelatywny. Antroponimy będące podstawą motywacji przydomków prezentują wiele typów nazw rodzimych i obcego, zwłaszcza niemieckiego i wschodniego pochodzenia. Były to imiona słowiańskie i chrześcijańskie w postaci pełnej oraz skróconej, nazwy osobowe odapelatywne, nazwy etniczne, herbowe i nazwy osobowe odmiejscowe. Pewna liczba przydomków zarejestrowanych w badanych źródłach jest motywowana wieloma podstawami o różnej genezie, np.:

Karwowski ***Msczek*** (por. *mścić się* SW lub im. złoż. typu *Mścisław, Mściwój* RymN)

Szaniawski ***Bartyczka*** (od im. *Bartłomiej, barta* 'topór', niem. *Bart* 'broda' RymN)

Celinski ***Hroderek*** (por. *grodzić, gród* SW, im. złoż. typu *Grodzisław* RymN)

Celinski ***Marczuk*** (por. im. *Marcin*, ap. *marzec*, stp. marczeć 'słabnąć, chudnąć' RymN).

Przydomki szlachty trzebieszowskiej były niezalegalizowanymi nazwiskami. Podobnie jak późniejsze nazwiska mogły stanowić podstawę do tworzenia nazw synów, córek i żon, a tym samym być określeniami całej rodziny. Przydomki były zazwyczaj antroponimami fakul-

tatywnymi. W przypadku szlachty z Trzebieszowa dodatkowe antropoleksemy w postaci przydomków były niejednokrotnie używane po imieniu, podobnie jak nazwiska. Funkcje: wyróżniająca i referencjalna, jaką pełniły przydomki, wskazywały jednak na „obligatoryjność" tego typu nazw w zaściankach szlacheckich.

Rozwiązanie skrótów

RymN – Rymut K., *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1 i 2, Kraków 2001.

SGP – Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. I-IV, Kraków 1900–1911.

SHNOB – Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV-XVII w.)*, t. I i II, Białystok 1997.

SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, cz. 6. *Nazwy heraldyczne*, oprac. M. Bobkowska-Kowalska, Kraków 1995.

SW – *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900–1927.